

Sovremennyye koncepcii urovnja, kačestva i obraza žizni (Soudobé koncepce úrovně, kvality a způsobu života)

Moskva, AN SSSR 1978, 199 s.

Teoretičeskije i metodologičeskije problemy issledovanija obraza žizni (Teoretické a metodologické problémy výzkumu způsobu života)

Moskva, AN SSSR 1979, 182 s.

V roce 1978 vydal Institut sociologičeskich issledovanij v Moskvě společně se Sovětskou sociologickou asociací sborník příspěvků věnovaných socialistickému způsobu života. Sborník navazuje na delší tradici obdobných publikací, (1) je však svým způsobem mimořádný. Má do určité míry reprezentační charakter, o čemž svědčí mimo jiné i to, že byl vydán též v angličtině (2) a rozdán jako oficiální publikace delegátům 2. zasedání pracovní skupiny XVI. komise mnohostranné spolupráce socialistických zemí. Hlavní referát I. V. Bestuževa-Lady na tomto zasedání tvoří jeden ze zásadních příspěvků sborníků.

Redaktoři usilovali o poměrně široké zastoupení autorů z různých akademických institucí Sovětského svazu, přesto však v publikaci převládají práce Institutu sociologičeskich issledovanij. Sborník umožňuje posoudit určitou dynamiku názorů na socialistický způsob života a problémy jeho výzkumu (jak se rozvíjejí v Institutu sociologičeskich issledovanij) a odvodit tak jeden z možných trendů dalšího výzkumu způsobu života v SSSR. Proto současně recenzujeme i nejnovější sborník statí *Teoretické a metodologické problémy výzkumu způsobu života*, který v mnoha ohledech stanoviska této hlavní publikace doplňuje a konkretizuje.

Ze sborníku *Soudobé koncepce úrovně, kvality a způsobu života* nás zajímá především první, podstatně rozsáhlejší díl, v němž jsou definovány pojmy úrovně, kvality, stylu, slohu, standardu a způsobu života. (3)

Nepochybně nejdůležitějším příspěvkem sborníku je stať I. V. Bestuževa-Lady *Metodologické problémy výzkumu kvality, úrovně a způsobu života* [Sovremennyye 1978: 17–31]. Vzhledem k tomu, že byla v minulém čísle Sociologického časopisu přetištěna, není třeba podrobně reprodukovat její obsah, ale spíše ji zasadit do širšího rámce. Stať vyjadřuje snahu postupně modelovat komplexní pojem způsobu života pomocí kategorií „nižšího řádu“ (styl, kvalita života atd.), soustřeďujících se pouze na určitý aspekt (převážně kvalitativní nebo kvantitativní) způsobu života. Již ve starší publikaci *Problemy modelirovanija a izmėnenija obraza žizni* z roku 1977 autor tyto kategorie spojuje s určitou tradicí a specifickým přístupem jednotlivých vědních disciplín. Pojem životní úroveň a životní sloh (uklad žizni) odpovídá potřebám ekonomického zkoumání, životní styl psychologickým přístupům, kvalita života specifickým sociologie. Pojem způsobu života je vymezován jako filozoficko-sociologická kategorie, analyzující životní činnost v souvislosti s podmínkami života. Autor podtrhuje zejména úzkou vazbu mezi podmínkami života a komplexem životních činností. „... Jak vyplývá z našich zkoumání, jestliže přistupujeme ke způsobu života jen jako k životním činnostem, jestliže je analyzujeme samy o sobě, odtržené od jejich podmínek, pak můžeme při výzkumu uplatnit jen čistě deskriptivní přístup: čím a jak se lidé zabývají a jak dlouho. Z těchto pozic však ani z filozofického, ani ze sociologického, či ekonomického hlediska nemůžeme získat odpověď na otázku: Proč se lidé zabývají tím, a na oním, tak, a ne jinak. Jinými slovy, přístup neumožňuje přechod od deskripce k explanaci a predikci, ... nedává podklady pro dostatečně fundovanou diagnózu, analýzu a prognózu způsobu života“ [Problemy 1978: 6–7].

Ve staťi *Obsah a struktura kategorie způsob života* [Teoretičeskije 1979: 4–21] toto pojetí dále konkretizuje.

(1) Viz například *Problemy izmėrenija i modelirovanija obraza žizni*. Moskva, AN SSSR 1978, 188 s.

(2) *The Modern Conceptions of Level of Life, Quality of Life and Way of Life*. Moskva, AN SSSR 1978, 195 s.

(3) Druhý oddíl obsahuje pouze tři příspěvky tematicky orientované na kritiku buržoazních teoretických koncepcí způsobu života. Kolektivní stať I. V. Bestuževa-Lady, G. S. Batygina a N. P. Grišajevě [Sovremennyye 1978: 142–158] se zabývá úlohou kategorie „kvality života“ v současné západní sociologii a stať B. A. Babina *přístupem německé marxistické teoretické fronty k sociálně reformistickému využívání kategorie kvality života*. Teoreticky snad neambicióznější zpracovaná studie J. N. Davydova „Homo voluptarius“, „Levý freudismus“ a „konzumní společnost“ [Sovremennyye 1978: 159–180] se zabývá problémem potřeb a spotřeby v interpretaci „marxistický“ orientovaných přívrženců neopsychoanalýzy. Posledně jmenovaná stať však rovněž svým zpracováním nejvíce vybočuje z celého charakteru sborníku. Je orientována historicko-geneticky a soustřeďuje se především na úlohu těchto koncepcí (zformovaných zejména Reichem, Frommem, Marcusem) v konstituování soudobé ideologie i každodenního vědomí širších mas.

Pojem *způsob života* definuje v souladu s koncepcí P. N. Fedosejeva (4) jako „souhrn pro danou společnost typických druhů životních činností, chápaných v jednotě s jejich podmínkami“ [Teoretičeskije 1979: 7]. Pojem „způsob životních činností“ je zaveden pomocí analogie se způsobem výroby, přičemž za životní činnosti pokládá ty, jež jsou „orientovány na uspokojení životních potřeb, zabezpečení fungování organismu (člověka nebo sociálního systému, společnosti nebo některé její části)“ (tamtéž s. 6–7). I když je v definici kladen důraz především na způsob života společnosti, autor pokládá za nezbytné analyzovat i způsob života jednotlivce, tříd a sociálních skupin, přičemž za základní metodologické východisko považuje princip neredukovatelnosti způsobu života vyšších sociálních celků (společnosti, tříd, vrstev a skupin) na souhrn způsobů života jednotlivců.

Značnou pozornost věnuje ve všech statích zpřesnění pojmů „kvalita“ a „styl života“, což je pochopitelné, uvážíme-li, že v souvislosti s těmito pojmy probíhaly v Sovětském svazu v uplynulém období poměrně bouřlivé diskuse. Pojem „kvality života“ byl zřejmě akceptován snadněji, přestože právě tato kategorie je velmi intenzivně zneužívána buržoazní ideologií k výpadům proti socialismu. Již od roku 1973 se tato kategorie objevuje i ve stranických dokumentech (5), přičemž pozvolna krystalizuje mínění, že je třeba pochopit kategorii kvality života jako specifickou politicko-ekonomickou kategorii, na jejímž základě může být „vypracována demokratická a socialistická alternativa státně monopolistického kapitalismu“. (6)

Využití heuristických možností pojmu „kvalita života“ ovšem neznamená, že je přebíráán koncept kvality života z buržoazní sociologie. Autoři sborníku velmi přesně analyzují ideologické kontexty pojmu způsob života v současném ideologickém boji a ukazují, že souvisí s pokusem modernizovat soudobé teorie konvergence. Zejména v kolektivní stati *Kategorie kvality života v soudobé buržoazní sociologii* přesvědčivě dokumentují, jak se buržoazní teorie „kvality života“ snaží dokázat, že i způsob života v socialistických zemích v první řadě závisí na takových faktorech, jakými jsou „úroveň spotřeby, stupeň urbanizace, fungování stereotypů masové kultury“ [Sovremennye 1978: 157]. V buržoazní koncepci „kvality života“ je aktualizována i teze o konvergenci socialismu a kapitalismu prostřednictvím změn ve způsobu života, vyplývajících na jedné straně z růstu spotřeby a životní úrovně v socialistických zemích a na straně druhé z překonávání odcizení a dehumanizace života v kapitalismu prostředky soudobého řízení a kontroly. Buržoazní koncepce „kvality života“ současně vytvářejí falešný protiklad mezi růstem životní úrovně a kvalitou života a zdůrazňují, že orientace na osobní spotřebu je — jak v kapitalismu tak v socialismu — pramenem odcizení. Základem těchto koncepcí je snaha odtrhnout proces utváření způsobu života od základních společensko-ekonomických vztahů, způsobu výroby a typu společensko-ekonomické formace. Zřejmě i z tohoto důvodu se v koncepci Bestuževa-Lady klade tak velký důraz na septy životních činností jako podmínek života, neboť zřejmě jen za této situace může být způsob výroby (jako rozhodující podmínka způsobu života) analyzován jako jeden z podstatných kvalitativních určení způsobu života.

Vymezení kvality života prošlo určitým vývojem. Ve stati *Obsah a struktura kategorie způsobu života* [Teoretičeskije 1979: 4–21] Bestužev-Lada připomíná, že zpočátku existovala snaha vymežit pojem „kvalita života“ v protikladu ke kategorii životní úroveň jako „kvalitativní stránku způsobu života“ (tamtéž s. 13). V současnosti se však prosazuje tendence analyzovat pomocí této kategorie nikoli životní činnosti jako takové, ale jen podmínky, v nichž lidé tyto činnosti realizují, „tedy v jakých podmínkách jedí, oblékají se, prožívají, sdružují se, učí se a pracují“ (tamtéž s. 14). Problém „kvality života“ je orientován (obdobně jako je tomu v části polské literatury) (7) „na hodnocení stupně uspokojení . . . potřeb vysokého stupně komplexnosti, spojených s osvojováním kulturních hodnot a statků“ (tamtéž s. 13), tedy potřeb zakotvených především sociálně a nikoli biologicky.

Pojem životní styl je v sovětské sociologii přijímán s podstatně většími rozpaky a Bestužev-Lada připomíná, že ke změně původně ostře odmítavého stanoviska přispěly zejména kontakty se sociology z jiných socialistických zemí (tamtéž s. 14). Styl života je vymezen jako aspekt způsobu života související s hodnocením sociálního jednání. Bestužev-Lada připomíná, že lidé nejednají vždy v souladu s životními okolnostmi, ale často „jim navzdory, a orientují se nikoli na využití

(4) Fedosejev, P. N.: *Teoretičeskije problemy razvitojgo socializma i kommunističeskogo stroitelstva*. Kommunist 1976, № 15.

(5) Například ve stati B. N. Ponomarjova v časopisu Kommunist 1973, № 5, s. 15.

(6) A. G. Milejckovskij ve sborníku *Naučnotečničeskaja revolucija i socialnyj progress. Matěrialy meždunarodnogo simpoziuma*. III. Moskva 1974, AN SSSR, s. 54. Viz též: Popov, S. I.: *Problema „kačestva žizni“ v sovremennoj iděologičeskij bor'be*. Moskva 1977, s. 37.

(7) Mysiak, W.: *Výskum kvality života a životného štýlu v Polské lidové republice*. Životná úroveň 1979, 1.: 167–188.

životních okolností, ale na realizaci internalizovaných hodnot“ (tamtéž s. 15). Proto je třeba sledovat nejenom podmínky života a životní činnosti lidí, ale i jejich životní orientace, hodnoty, celý způsob myšlení. Analýza této složité struktury je neobyčejně obtížná, pomocí kategorie životní styl je však možno problém poněkud zpřehlednit; vzájemné vztahy mezi podmínkami života a strukturou životních činností jsou hlavním momentem způsobu života, vztahy mezi jednáním (jako určitým aspektem životních činností) a způsobem myšlení, zejména však hodnotovými orientacemi souvisejí se stylem života (tamtéž s. 15).

Pokus o dekompozici problematiky způsobu života pomocí kategorií nižší úrovně obecnosti je nepochybně zajímavý a je šířeji využíván i sociology jiných zemí, zejména polskými, maďarskými a rumunskými. V naší sociologii zatím tento problém není pokládán za příliš aktuální a převážná část sociologů pracuje pouze s kategorií způsobu života, více či méně citlivě odlišenou od podmínek života a životní úrovně. Užitečnost podobné dekompozice prověří až další zkušenost. Již dnes se však ukazuje, že navržené pojmové konvence ani zdaleka neřeší celý problém. Zejména vazby mezi způsobem života a kulturou zůstávají velmi nejasné, a to zejména tehdy, přidržíme-li se obvyklé sociologicko-antropologické definice kultury. Rovněž rozlišení mezi pojmy „uklad žizni“ a „obraz žizni“ je až neobvykle vágní a není dostatečně argumentačně podloženo.

Zajímavý příspěvek k vymezení poznávací funkce kategorie způsobu života (zejména ve vazbě na kulturu) je obsažen ve stati E. A. Orlovové *Některé gnoseologické aspekty pojmu způsob života* [Sovremennyye 1978: 88–103].

Autorka vychází z toho, že proces přeměny pojmu „způsob života“ z kategorie každodenního, mimovědeckého poznání ve vědecký termín není dosud ukončen. V každodenním poznání plní pojem způsob života řadu důležitých a nezastupitelných funkcí: identifikuje jednotlivce nebo skupinu (společnost) ve vztahu k podmínkám a formám jejich životních činností, a to s akcentem na celek, a nikoli jen na dílčí oblasti života. Charakterizuje jedince, skupiny nebo společnosti nikoli pouze ze strukturálního, funkčního či dynamického aspektu, ale integrací těchto aspektů postihuje charakteristiku celistvého sociálního procesu. Pojem způsob života má rovněž výrazné komparativní úlohu. Vysvětluje jedince nebo sociální skupinu vzhledem k určitému sociokulturně zafixovanému typu, charakterizuje však současně i jedinečné stránky jedince nebo společenské skupiny. Komparativní charakter pojmu způsob života vyplývá ostatně i z jeho vazby k určitým společenským normám: myšlenkové operace s pojmem způsob života jsou v každodenním životě vždy spojeny se srovnáním reálného stavu s „tím co býtí má“. Způsob života není jen čistě konstativním pojmem, ale obsahuje i expresivní a normativní stránku, skrze kterou vstupuje do „vztahu k mechanismům sociální kontroly“ (tamtéž s. 93).

Autorka naznačuje, v jakém směru by mělo pokračovat zpřesňování pojmu způsob života v soudobé vědě o společnosti; z mnoha námětů (byť místy diskusních) pokládám za pozoruhodné především tyto:

Je to především akcent na problematiku času a tempa sociální změny jako na důležitou kvalitativní charakteristiku způsobu života. Obdobně jako někteří naši autoři (B. Filipeová, J. Suchý) předpokládá i E. A. Orlovová zavedení „doby stability“ určitých stránek způsobu života do systému ukazatelů způsobu života a doufá, že se jí tak podaří lépe typologizovat „časové charakteristiky sociokulturního bytí v té či oné historické fázi vývoje“ (tamtéž s. 99).

Druhý zajímavý námět se týká precizace vztahu mezi kulturou a způsobem života. Kulturu pokládá autorka za strategickou gnoseologickou kategorii, umožňující uchopit „minulost, současnost i budoucnost bytí člověka“. Způsob života je pak pojmem nižšího řádu, charakterizující rozvoj sociokulturních stránek společnosti z hlediska vnitřní struktury, projevující se na jedné straně v diferenciaci životních situací jednotlivých tříd, vrstev a sociálních skupin, na druhé straně pak v hierarchizovaném a strukturovaném hodnocení těchto situací.

Ostatní příspěvky představují zatím spíše náčrtý řešení určitých teoretických problémů. Velmi zajímavá je stať T. M. Dridzeové (známé i u nás svými studiemi ze sociolingvistiky) *Systémový přístup k problematice způsobu života z hlediska teorie jednání* [Sovremennyye 1978: 72–87], který propojuje sociologické a psychologické přístupy k teorii jednání. Autorka vychází především z díla sovětských psychologů Leontjeva, Rubinstejna a Judina.

Pozornost si zaslouží i příspěvek N. M. Blinova *Socialistický způsob života a problémy pracovní aktivity* [Sovremennyye 1978: 32–54], který rozpracovává tezi, že socialistický způsob života je dán především „určitým způsobem práce, charakterizovaným socialistickým vztahem k práci. Specifika socialistického způsobu života nacházejí svůj koncentrovaný výraz v novém charakteru práce“ (tamtéž s. 37).

Ve všech zmíněných publikacích je věnována značná pozornost problematice sociálních ukazatelů, a to jak z hlediska metodologické precizace těchto pojmů, tak z hlediska analýzy zkušeností s konkrétními systémy ukazatelů. Příspěvky G. S. Batygina, A. V. Kabyšča, B. S. Afanasova, E. Ch. Nersesové i dalších uveřejněné v obou recenzovaných sbornících shrnují především metodologické problémy a využívají přitom i rozsáhlé zahraniční literatury. Je potěšitelné, že kromě

americké a západoevropské literatury jsou využívány i naše zkušenosti, čerpané především z publikací M. Illnera.

Rozbor konkrétních systémů ukazatelů naznačuje, že teoretické hranice mezi způsobem života, stylem a kvalitou života jsou v praxi velmi často setřeny. Například i v teoreticky propracované studii V. N. Sagatovského *Zkušenosti s využíváním teoretického a empirického přístupu v konstrukci systému ukazatelů způsobu života* [Sovremennyye 1978:5–16] jsou pokládány charakteristiky hodnotových orientací a stupně uspokojení z realizovaného způsobu života za jedny z takřka rozhodujících komponentů způsobu života. Právě studie V. N. Sagatovského, kladoucí značný důraz na kategorii subjektu způsobu života (v hierarchii společnost, skupina, jednotlivec) naznačuje, že sovětská produkce není zatím co do svých teoretických a metodických východisek uniformní, ale že zde existuje řada dílčích specifík, které se ovšem nedotýkají zásadní, marxisticko-leninské orientace těchto výzkumů.

V metodologii výzkumu způsobu života vycházejí autoři sborníku z poněkud jiné tradice analýz soustav statistických indikátorů. Nepřeceňují význam statistických a matematických operací s ukazateli, ale snaží se o komplexnější přístup, založený na kombinaci statistických postupů s metodami rozpracovanými především v prognostice a informatice. Zvláštní pozornost přitom věnují především třem okruhům problémů:

- a) vypracování tezauru statistických ukazatelů;
- b) využití obsahové analýzy sociologických textů;
- c) práci s experty a propracovávání metod založených na brainstormingu a delfských metodách.

Práce s experty je široce využívána ve všech fázích výzkumu, a to jak při řešení meritorních problémů, tak při konstrukci soustav indikátorů.

O práci na sestavení tezauru statistických indikátorů způsobu života dává poměrně plastickou představu studie G. S. Batygina, A. N. Malinkina a A. L. Cydenovové *Transformace teoretického konceptu způsobu života v systém statistických ukazatelů* [Teoretičeskije 1979: 22–51]. Vychází z obsahové analýzy sociologických dotazníků, jejichž otázky subsumuje pod jednotlivé okruhy problémů, z nichž nejdůležitější jsou spojeny s rozvojem pracovních, společensko-politických, sociálních, kulturních a rodinných aktivit. Tento souhrn indikátorů autoři nazývají (v souladu se zavedenou informatickou terminologií) tezaurem (s. 59).

Takto získané ukazatele jsou pak souborem expertů hodnoceny z hlediska své vypovídací schopnosti o způsobu života společnosti či individua. Od expertů je obvykle požadováno zpřesnění formulace ukazatelů, stanovení stupně jejich obecnosti z hlediska intuitivně vymezeného konceptu způsobu života, odstranění chyb vyplývajících z obsahového překrývání a konečné zhodnocení významu ukazatelů pro popis způsobu života pomocí sedmistupňové škály.

Analýza názorů expertů přináší, jak naznačují výsledky studie, zajímavé výsledky. Za nej překvapivější pokládám závěr, že ukazatele „subjektivního charakteru, spojené s hodnotovými orientacemi, postojů a zájmů byly experty většinou hodnoceny co do významu výše než ukazatele objektivní povahy, charakterizující podmínky života.“ To lze podle autorů zčásti vysvětlit tím, že „způsob života je spojován především s individuální aktivitou člověka, jeho ideovou a mravní životní pozicí. Experti, jak to vyplynulo z řady besed, byli sice zcela přesvědčeni o tom, že faktory určující způsob života jsou objektivní povahy, ale domnívali se, že lidé žijí sami svůj život, často si vybírají bezprostřední podmínky svého života, a proto nejdůležitějšími jsou charakteristiky subjektivní aktivity (s. 75–76). Autoři výzkumu se sami k tomuto závěru staví dosti skepticky a ponechávají problém otevřený. Je třeba dodat, že v roli expertů vystupovali i sociologové – specialisté na oblast práce, kultury, volného času a mimopracovní doby i další odborníci. Není rovněž bez zajímavosti, že obdobná argumentace vedla Bestuževa-Ladu, jak bylo již uvedeno, k příznivějšímu ocenění kategorie životní styl.

Stát o tezauru indikátorů je zajímavá především snahou budovat systém ukazatelů důsledně induktivní cestou. V tom je však nepochybně obsaženo nejedno úskalí. Jak vyplývá již z dílčích závěrů, teoretické přístupy ke způsobu života nemusí nutně s výsledky těchto empirických postupů ani rámcově konvergovat. Zároveň však tento přístup umožňuje: testovat vědomí odborníků o určitých problémech, donutit je zformulovat „neformulované“ a tak přispět k sebereflexi teorie a k vyjasnění jejich zamlžených předpokladů či důsledků.

Problémem obsahové analýzy ve výzkumu způsobu života se zabývá T. M. Dridzová, o jejímž příspěvku k teorii jednání jsme se již zmínili. Ve stati *Informačně cílová analýza textů jako nástroj výzkumu způsobu života* [Teoretičeskaja 1979: 152–182] se kriticky vyrovnává s americkou tradicí „content analysis“ a dokládá, že její poměrně jednoduché prostředky nejsou adekvátní složité problematice výzkumu způsobu života. Proto koncipuje náročnější variantu obsahové analýzy podloženou modelem sociálního jednání. Metoda předpokládá určení subjektu činnosti

(jedinec, instituce apod.), parametrů a funkcí subjektů, objektů činnosti, motivů a cílů činnosti, procesů činnosti, norem a výsledků činnosti apod. Model obsahové analýzy byl použit jak při analýze sociologických textů, tak při vyhodnocování otevřených otázek z dotazníků, přičemž se ukázala jeho rámcová schopnost přinést relevantní informace pro konceptualizaci způsobu života. Stať je doplněna instruktivním rozбором několika příkladů takto pojeté obsahové analýzy.

Pokus využít výpovědi expertů k charakteristice sociálních problémů sovětské společnosti popisuje stať I. V. Bestuževa-Lady, M. E. Pozdnjakova a H. P. Grišajeva *Využití expertizních hodnocení při konstrukci systému ukazatelů způsobu života* [Těoretičeskije 1979: 97–121]. Podává informaci o expertním hodnocení 98 sociálních problémů, které byly vybrány na základě obsahové analýzy sociologické a ekonomické literatury. Experti byli jednak odborníci na způsob života, jednak posluchači Institutu řízení národního hospodářství s více než 20letou působností ve špičkových řídicích funkcích. Měli možnost podle vlastního uvážení doplnit seznam problémů o další položky.

Pomocí běžné metodiky experti sestavili sociální problémy související se způsobem života do pořadí, v němž na prvních místech se objevují otázky zvýšení produktivity práce prostřednictvím intenzifikace sociálních faktorů, zintenzivnění boje s antispoločenskými jevy, především s kriminalitou a alkoholismem, zvýšení kulturnosti bydlení, rodinného života a mimopracovní doby i zvýšení efektivnosti komunistické výchovy pracujících, zvýšení porodnosti, zdokonalení systému odměňování a rozvoj všeobecného vyššího vzdělání ve večerních univerzitách (s. 102–103).

Kromě toho určili sedm problémů, které se především vztahují k problematice podmínek života. Jsou to: zvýšení spotřeby a materiálního blahobytu, zvýšení životní úrovně, zlepšení ochrany životního prostředí, bydlení a vybavení sídel i další zdokonalování zdravotnictví. Značný důraz je kladen i na optimalizaci poměru individuální a hromadné dopravy a rozvoj telefonizace a spojovacích systémů.

Komparace různých skupin expertů (například specialistů na způsob života a národohospodářských odborníků) ukázala, že existuje vysoká shoda v hodnocení naléhavosti a významnosti těchto problémů, což nepochybně zvyšuje hodnověrnost použité metodiky.

Výsledky jsou zajímavé jak z metodologického, tak sociologického hlediska. Ukazují, že pro sovětskou společnost nepředstavují „sociální problém“ takové jevy, jakými jsou sociální nerovnost, nezaměstnanost, rasová, národnostní a náboženská diskriminace, problémy adaptace na městské prostředí, soudobé formy narkomanie, terorismus, militarismus. I tam, kde jsou některé formy antispoločenského chování pocítovány jako určitý sociální problém (kriminalita, opilství) je třeba vidět rozdíl jak v příčinách těchto jevů, tak v jejich kvalitě, sociálním vyznění a často i kvantitativní úrovni. Těžiště sociálních problémů se přesouvá jednak do překonávání přežitků staré kapitalistické společnosti ve vědomích lidí, jednak do nových typů problémů spjatých s postupným řešením úkolů přechodu k vyšším fázím komunistické společnosti. Slovo „sociální problém“ ztratilo v Sovětském svazu negativní náboj, není synonymem pro krizovou společenskou situaci, ale naopak má především diagnostickou funkci spočívající v identifikaci uzlových bodů rozvoje společnosti.

Obě publikace představují poměrně dobrý přehled o tom, jak jsou v Institutu sociologických issledovaní řešeny problémy socialistického způsobu života. Svým výrazně empirickým přístupem, spojením s prognostickými studiemi, otázkami národohospodářského plánování i napojením na kruhy zabývající se makroekonomickými a makrosociologickými problémy soudobého světa v globálním měřítku představují tyto práce jeden z pólů rozvoje výzkumu socialistického způsobu života v SSSR.

Výzkumy, z nichž oba sborníky vycházejí, plní neobyčejně závažnou funkci: napomáhají rozvoji plánování a prognózování sovětské společnosti, programově usilují o propojení odvětvového a sociálního plánování, přispívají k tomu, že těžko uchopitelná kategorie způsobu života může být empiricky analyzována, plánována a prakticky řízena. Určitý problém spatřuji v jisté necitlivosti pro vnitřní sociální diferenciaci způsobu života, ať již ji uvažujeme v rovině oblastních specifík (rozdílů mezi městem a venkovem, průmyslovými aglomeracemi a rozvíjejícími se, dosud téměř neindustrializovanými územími Sovětského svazu) nebo mezitřídních a vnitrotřídních rozdílů. Těmito otázkami se však zabývá řada dalších pracovišť, což jenom potvrzuje závěr, že otázky socialistického způsobu života jsou v SSSR řešeny v kontextu široké dělby práce a kooperace mezi jednotlivými pracovišti.

Jiří Linhart